

Faruk Kozić

DRUŠTVENE I KULTURNE PROMJENE U 21. VIJEKU

Sažetak

U ovom radu govori se o nekoliko aspekata društvenih promjena u 21. vijeku. Značajne promjene su u mnogim sferama života ljudi, kako ličnih tako i profesionalnih. Globalizacija, transformacija radnih procesa i razvoj tehnologija utiču na funkcionisanje savremenog svijeta. Načini komunikacije, obrazovanja i rada postaju sve fleksibilniji, omogućavajući ljudima da ne budu vezani samo za jedno radno mjesto. Neke od najznačajnijih društvenih promjena odnose se na razvoj tehnologije, kulture i turizma. Mnoge promjene se mogu odmah uočiti, a neke je teško primijetiti, ali vremenom i one isplivaju na površinu. Ljudi se svakodnevno suočavaju sa značajnim promjenama. Online prostor pruža razne mogućnosti, čineći tržište i svakodnevni život mobilnijim. Transformacijom sfere rada i obrazovanja, kulture i turizma, procesi su postali globalni, te više nismo vezani za jedno određeno mjesto za zapošljavanje ili studiranje. Digitalni i stvarni svijet postali su međusobno povezani, što utiče na sve aspekte našeg života.

Ključne riječi: zemlje u razvoju, društvene promjene, digitalizacija, robotizacija, paradoks demokratije, kultura, turizam

Uvod

U moderno doba dogodile su se ogromne društvene, ekonomske, kulturne i promjene u oblasti turizma. Promjene koje se sad događaju širom svijeta dovode do toga da različite kulture i društva postaju međuzavisni više nego ranije. Iz iskustva vidimo da pametni telefoni, kompjuteri i internet utiču na svakodnevni život ljudi, na rad i obrazovanje. Uz pomoć digitalnih uređaja obavljaju se različiti zadaci i poslovi na daljinu. Manje se koristi olovka i papir, a više kompjuteri, laptopi, tableti i mobiteli. Razumijevanje osnovnih modernih tehnologija često je ključno za obavljanje ličnih i profesionalnih zadataka, te u oblasti kulture i turizma. Početak trećeg milenija ili 21 vijek donio je mnoge promjene u svim sferama života ljudi, bez obzira da li je riječ o ličnim ili društvenim potrebama i aktivnostima.

Što se tiče radnih procesa, i oni su značajno transformisani zbog razvoja digitalnog svijeta. Online platforme nam omogućavaju da radimo samostalno i da kreiramo vlastiti raspored. Danas se sa zaposlenim i poslodavcima može komunicirati, a da ih se nikada ne sretne, a radnici mogu biti u drugoj državi. Važno je napomenuti da u vrijeme pandemije, bez tehnologije, ne bi bilo moguće održati funkcionisanje različitih oblasti. Zato radno i obrazovno okruženje postaju sve fleksibilniji, dajući nove mogućnosti.

Razvoj tehnologija privlači mnoge investicije, što utiče na globalnu ekonomiju. Mnoge vlade i korporacije su zainteresovane za razvoj novih uređaja i tehnologija. Na primjer, korištenje VR (*Virtual Reality*) slušalice. Iako je to bilo samo za zabavu, takva tehnologija može povezati digitalni i stvarni svijet. Uz pomoć VR i AR (*Augmented Reality*) uređaja moguće je unaprijediti različite sfere našeg života, uključujući i medicinu.

Vraćajući se na raspravu o ekonomiji, vrijedno je napomenuti da je ulaganje dostupno čak i za prosječne korisnike. Putem posebnih aplikacija danas je moguće kupiti dionice različitih kompanija, uključujući i velike poput Tesle ili Googlea. U budućnosti treba koristiti investicione alate za kupovinu dionica. Na ličnom nivou, to je dobar način za dodatni prihod i poboljšanje **finansijske pismenosti**. Savremene tehnologije proširuju ekonomske i finansijske okvire. Nove tehnologije otvaraju velike mogućnosti za razvoj turizma i proširenje ponude...

Efekti društvenog razvoja u 21. vijeku različito su uticali na različite zemlje i različite društvene grupe. Društveni razvoj poboljšao je životni standard jednog sektora stanovništva, ali je negativno uticao na siromašne socioekonomske grupe u različitim dijelovima svijeta. Ekonomski status urbanih gradova u zemljama u razvoju je porastao, ali životni standard nije rastao paralelno.

Društvena struktura se promijenila i faktori rizika za uobičajene mentalne bolesti su se povećali, dok su slabo razvijene usluge mentalnog zdravlja ostale nepromijenjene. Čini se da je izdvajanje sredstava za razvoj usluga zdravlja u zemljama u razvoju još uvijek minimalno.

U evoluciji društva prepoznato je nekoliko različitih faza u zavisnosti od fizičke strukture, **sociokulturnih** i ekonomskih karakteristika. *Predindustrijski* (prije 1700.), *industrijski (moderni: 1700.–1950.)* i **postmoderni period** su različite faze društva vidljive u historiji. **Manuel Castells** tvrdi da je postmoderno društvo evoluiralo i postalo trenutno „mrežno društvo“ od 1980. godine. Društvene karakteristike različitih faza uticale su na brojne društvene zajednice u zavisnosti od *različitih sociokulturnih, političkih i ekonomskih struktura*, a mnogo su određene geografskim razgraničenjem. Efekti su vidljivi u mnogim aspektima života ljudi u tim društvima, kao što su *životni standard, obrazovanje i zdravlje*. Potrebno je analizirati načine na koje nove društvene promjene utiču na razvoj društva. Promjene se vide kroz analizu efekata nekoliko komponenti kao što su revolucija u komunikaciji, evolucija porodice, porast globalnog terorizma, brza urbanizacija i migracije ili razvoj turizma.

Evolucija komunikacije

Radikalne promjene u području komunikacije proizašle su iz revolucije u komunikacijskim tehnologijama i postale su jedan od glavnih događaja u 21. vijeku. Druge društvene promjene u oblasti tehnologije, ekonomije i **kulturne transformacije** spojile su se kako bi stvorile novi oblik društva, **mrežno društvo**. Prema **Manuelu Kastelsu**, drastične promjene u informaciono-komunikacionim tehnologijama snažno utiču na transformaciju tržišta rada i procesa rada. Na tržištu rada su se pojavile dvije prepoznatljive radne snage, *samoprogramirajuća* (obrazovana) radna snaga i radna snaga poznata kao generički rad. Radnici sa „obrazovanim znanjem“, koji se takođe nazivaju talentima, postali su vrijednija imovina za svoje kompanije i njihova moć odlučivanja se postepeno povećavala tokom vremena. U isto vrijeme, broj *generičkih radnika*, kao izvršioca instrukcija, nastavio je da se povećava jer se mnogi radni poslovi teško mogu automatizirati. Mnogi radnici, posebno mladi, žene i imigranti, spremni su prihvatiti sve uslove koji su neophodni da bi dobili posao. Ova **dvojna struktura tržišta rada** povezana je sa strukturnim uslovima *ekonomije znanja* koja raste u kontekstu velike ekonomije niskokvalifikovanih usluga i izvor je rastuće nejednakosti u većini društava.

Ključna karakteristika mrežnog društva je mrežna veza između lokalnog i globalnog. Globalna arhitektura globalne mreže povezuje selektivno mjesta prema njihovoj relativnoj vrijednosti. Umrežavanje se koncentriše na naseljene metropolitke regije na globalnom nivou, povećavajući **disparitet u socioekonomskim promjenama razvijenog svijeta i svijeta u razvoju**, ruralnih i urbanih regija. Zajedno sa ovim promjenama, privreda 21.vijeka preuzela je novi trend koji se uglavnom fokusira na procese, a ne na nove proizvode. Nove industrije koje će dominirati bile bi mikroelektronika, biotehnologija, industrija materijala, civilna avijacija, telekomunikacije, roboti plus alatni strojevi i kompjuteri plus softver. **Industrije zasnovane na snazi znanja** imat će prednost u odnosu na generičke industrije zasnovane na radu koji proizvode proizvode. Izum novih proizvoda, više ne vodi održivom profitu jer se ovi proizvodi uvijek mogu kopirati i reprodukovati na drugim mjestima. Ova promjena dovodi do povećanja dispariteta između siromašnih i bogatih, kao i ruralnih i urbanih.

Postoje mnoge velike prednosti u naprednoj komunikaciji, ali prepoznati su i mnogi nedostaci koji negativno utiču na promjene. Jedan od glavnih negativnih uticaja promjena u komunikacijskom dobu je narušavanje društvenog kapitala i društvene kohezije. Socijalna kohezija se odnosi na stepen povezanosti i solidarnosti među grupama u društvu. Prema **Emilu Dirckemu** (Émile Durkheim), „kohezivno društvo je ono koje je obilježeno obiljem međusobne moralne podrške, koja umjesto da pojedinca baci na vlastite resurse navodi ga da učestvuje u kolektivnoj energiji i podržava vlastitu kada je iscrpljena.”

Promjene u porodici

Na svom putu evolucije fizička, psihološka i ekonomska struktura **porodice** pretrpila je razne promjene tokom mnogo hiljada godina. U ranim društvima lovaca-sakupljača to su bile male hijerarhijski organizovane zajednice, a ne sastavi organizovanih porodica. Društva lovaca-sakupljača evoluirala su prema agrarnim društvima i akumulacija poljoprivrednih viškova, sa tranzicijom vlasništva nad zemljom iz komunalnog u privatnu od prije 4.000 do 5.000 godina, značajno je promijenila oblik i strukturu porodice. Porodica je organizovana oko poljoprivredne proizvodnje, tradicionalnih zanata ili drugih porodičnih poslovnih poduhvata. Ove porodice su bile poslodavci, proizvođači i potrošači. Zvale su se institucionalne porodice, a najveća vrijednost im je bila odgovornost.

Porodične i društvene strukture su se razvijale, prilagođavajući se fizičkim i društvenim uslovima proizvodnje, snažno utičući na porodičnu dinamiku i praksu odgoja djece. Struktura moderne porodice nastala je na Zapadu sa početkom moderne industrijske ere. Postoje tri osnovna osjećanja koja se mogu vidjeti u *modernim nuklearnim porodicama; romantična ljubav između supružnika, majčinska ljubav i čvršći odnosi unutar porodice. Osnovna vrijednost moderne porodice* koja se naziva i psihološka porodica je *zadovoljstvo*. Odnos unutar porodice postao je jači a komšije su bili stranci. Međutim, moderna porodica postala je „raj u bezdušnom svijetu.“

Modernizacija je komercijalizirala mnoge aspekte života što je dovelo do *erozije* porodičnih vrijednosti, a to je, opet, dovelo do nezavisnog individualizma. *Razvoj potrošačkog tržišta* narušava čak i vrijednosti nuklearne porodice, što na kraju dovodi do autonomnog i neodgovornog individualizma. Dakle, *intenzivna komercijalizacija* je toliko uticala na praksu odgoja djece da pripremanje djece za autonomiju ima tendenciju da ih učini neposlušnim i nezavisnim pojedincima koji narušavaju tradicionalnu familijarnost.

Djeca iz većine tradicionalnih društava su više *altruistična*, djeca iz modernih složenih društava bila su *egoističnija*. *U zavisnosti od stepena modernizacije* djeca su postajala sve *egoističnija*. Ova pojava je uočena samo u dijelu društva, posebno u srednjoj klasi. *Postmoderna porodica se još naziva i pluralistička* i sastoji se od mnogih malih grupa koje se slobodno kreću i koje uključuju *moderne nuklearne porodice; nekoliko tradicionalnih porodica; samohrani roditelji; miješane, suroditeljske, usvojene, epruvete, surogat majke, gej i lezbijske porodice, sa ili bez formalnih bračnih ugovora*. Uvijek postoji disparitet i *kulturološka razlika između generacija*. Postoji i sukob generacija. Superponiranje nove tehnologije, novih medija i vrijednosti u vezi sa njima je proširilo *kulturnu distancu između generacija* i takav disparitet je vidljiviji u zemljama u razvoju nego u razvijenim zemljama. Velike *kulturne razlike* negativno utiču na tradicionalne porodične strukture u zemljama u razvoju.

Efekti porodice na mentalno zdravlje su raznoliki i različito utiču na djecu i upravljanje dugotrajnim mentalnim bolestima. Međutim, *kohezivna porodična struktura* je dobar sistem socijalne podrške koji može zaštititi od uobičajenih mentalnih bolesti i olakšati upravljanje tim bolestima. Ovo posebno važi za dugotrajne teške mentalne bolesti kod kojih je neophodan uporan sistem socijalne podrške. *Snaga kohezivnosti zavisi od stepena modernizacije*, a tradicionalna porodična struktura i dalje ostaje netaknuta u većoj mjeri u zemljama u razvoju. Takođe je utvrđeno da postojanje proširene porodične strukture ima pozitivne efekte na prognozu. ????

Promjene zbog pojave **terorizma** su bile značajne. Terorizam je namjerna upotreba ili prijetnja nasiljem od strane pojedinaca ili subnacionalnih grupa za postizanje političkog ili društvenog cilja kroz zastrašivanje velike publike, izvan one neposredne žrtve. Napadi terorista imaju za cilj da izvrše pritisak na vlade da postignu svoje ciljeve i obično koriste posebne metode nasilja. Skreću pažnju na sebe i svoj problem. Terorizam je rastao ne samo prema brojevima, nego i prema intenzitetu i području djelovanja. Visoko je koncentrisan u nekim zemljama, ali rasprostranjen je po cijelom svijetu. Zabilježeno je da se više od 80% smrtnih slučajeva uslijed terorističkih aktivnosti u 2013. godini dogodilo u pet zemalja, i to u *Iraku, Afganistanu, Pakistanu, Nigeriji i Siriji*. Ovom treba dodati Tursku, Rusku Federaciju, Pakistan... Terorizam je vođen mnogim razlozima kao što su vjerski, politički, nacionalistički i separatistički, iza čega su stajali različiti subjekti i pokreti. Teroristički incidenti imaju veliki uticaj na politiku, ekonomiju, zdravlje i društvo u cjelini. Među ekonomskim posljedicama je preusmjeravanje stranih direktnih investicija u druge države. Terorizam ugrožava demokratiju i ljudska prava.

Globalni izazovi

Postaje jasno da se većina izazova ne može riješiti vojnim sredstvima, već zahtijevaju ili trebaju zahtijevati – sposobnosti i volju međunarodne zajednice da se preventivno djeluje i traže demokratska rješenja. Šta nam je donijela ta prekretnica? Na trenutak smo pomislili da smo sigurni: tržišna ekonomija i demokratija odmah i svuda u svijetu. U nadmetanju ideologija, Zapad je jasno pobijedio. Fukujama je čak govorio o kraju historije.

Međutim, sigurnost je nestala u svijetu i kod običnih ljudi je porasla nesigurnost. Bipolarni sistem više ne postoji, ali se ne nazire ni novi svjetski poredak. Ljudi pričaju o multipolarnosti sa fascinacijom, ali postoji sumnja da takav sistem u nuklearno vrijeme može povlačiti *veće rizike* od prilično stabilnog balansa odvajanja između dvije bivše velike sile.

Nestabilnosti nisu samo strateške prirode. Čini se da su *socijalna, ekološka i kulturna neravnoteža dodatni sigurnosni rizici* koji teško da su inferiorni vojnim rizicima na dugi rok. Lista ovih rizika i nedostataka odavno je poznata: populaciona eksplozija; klimatske promjene; migracije; siromaštvo; moguće krijumčarenje nuklearnog oružja; međunarodna trgovina drogom; fundamentalizmi svih oblika (često preruseni u religiozne); genocidi, masovni zločini i zvjerstva; terorizam, kolaps državnih sistema, licemjerstvo, izazovi, rizici, ratovi, nedostatak humanizma, ljudskosti i čovječnosti.

Kako vrijeme prolazi pokazalo se da je *Fukuyamina prognoza pogrešna*. Sada ponovo imamo historiju u izobilju, prepunu izazova. Ali pojavljuju se apokaliptični scenariji i predviđanja. Oni se kreću od „Sukoba civilizacija“ **Samjuela Huntingtona** do vraćanja **Normana Stouna** u srednjovjekovno doba prosjaka, kuge, pandemije, požara i praznovjerja. Takvi scenariji su previše primitivni da bi bili tačni. Opasni su po tome što postaju ukorijenjeni u umovima nekih opasnih **elita** i, kao „samoispunjavajuća proročanstva“, sami bi mogli postati novi **sigurnosni rizici**. U svijetu u kojem živimo granice nacionalnih država postaju sve tanje i propustljivije, namjerno ili nenamjerno, unutrašnji efekti međunarodne politike su očigledni kao i međunarodni efekti nacionalnih politika.¹

Ratovi kao pokretači promjena

Agresija Ruske Federacije na Ukrajinu i rat u Pojasu Gaze izrazito utiču na nova grupisanja država i promjene u svijetu. Različita su reagovanja svijeta, velikih i malih država. Često se reagovanja vlada u raznim državama razlikuju od reagovanja javnog mnijenja. Neki to vide kao odnos elite na vlasti i građana koji se ništa ne pitaju. Mnogi to vide kao odnos demokratije i autokratije. Ljudi reaguju sa mnogo emocija, raspravljaju i diskutuju o tome. Mnogo je dezinformacija, strasti, licemjerstva, svrstavanja na neku od strana u tabore. Kao da se države i njihove vlade svrstavaju u nove blokove ili strane. Javlja se novo jednoulje. Nova prekompozicija svijeta postala je stvarnost. Obični svakodnevni ljudi teško se snalaze i strepe za svoju sigurnost, budućnost i sigurnost svoje djece. Djelovanje država u svijetu, pokazalo se u praksi, da ima dvostruke aršine ili standarde. Rukovodstva velikih država djeluju jednostrano na svjetske izazove, probleme i konflikte. Na zločine i nasilje pojavljuju se nesrazmjerni odgovori i nesrazmjerno nasilje, zločini...

Obični i svakodnevni ljudi to zapažaju i vide. Nekad kažu „kao da je sav svijet sazdan od nepravdi“. Ogorčenje javnosti raste zbog ponašanja elita na vlasti i njihovog pogrešnog ili namjernog djelovanja. Čini se da je svijet pred velikim rizicima i u velikim problemima. Rukovodstva velikih država kao da nemaju vizije kako bi trebao izgledati svijet u kome živimo. Ponestaje *humanizma, empatije, čovječnosti* a u porastu je *autokratija, autokratsko i arogantno ponašanje*. U rješavanju konflikata sve se manje koristi demokratija i ne nude demokratska rješenja. Države koje se diče svojom demokratijom ne djeluju u svim slučajevima demokratski.

¹ <https://crp-infotec.de/21-jahrhundert-globale-herausforderungen/>

Više djeluju tajno nego javno i iz toga isključuju aktivne građane koji su za mir, slobodu i vladavinu prava. Na zločine i nasilje djeluje se nesrazmjernim odgovorima i nesrazmjernim mjerama... Demokratija im je izgovor ili pokriće za nedemokratsko djelovanje. To mnogo šteti demokratiji. Puna usta demokratije a način djelovanja suprotan.

Nove teorijske struje u sociologiji

U savremenoj sociologiji prisustvujemo obnovi globalnih teorijskih perspektiva kojima se nastoje objasniti promjene u savremenom svjetskom društvu. Primjer novih teorija su: teorija novog svjetskog poretka, Hantingtonova teorija o sukobu civilizacija i Fukujamina teorija o kraju historije, ali pojavljuju se i novije. To je novi talas ili *drugi talas* ovih teorija nakon Drugog svjetskog rata. Predstavnici *prvog talasa* tzv. globalne sociologije bavili su se prirodom savremenog industrijskog društva, problemima prelaska iz industrijskog u postindustrijsko društvo, teorijom konvergenције, futurološkim projekcijama. Navešćemo neke od njih. Teoriju o industrijskom društvu najcjelovitije je izgradio **Rejmon Aron** (1905-1983). Aron ističe da su razvoj nauke i tehnike univerzalne pojave i da u osnovi savremenog društva (kapitalizma i socijalizma) leži ista struktura industrijskog društva. Ključ moderne historije je tehnički progres.

Predstavnici teorije konvergenције polazili su od teze da postoje sličnosti i razvojne komplementarnosti različitih sistema u savremenom svijetu, a posebno između kapitalizma i socijalizma. U praksi dolazi do socijalizacije kapitalizma i liberalizacije socijalizma (M.Diverže), pa je prisutna tendencija stvaranja novog društva „mješovitog tipa“. Ova teorija je eksponirana u radovima Džemsa Bernhena (u njegovoj teoriji o menadžerskoj revoluciji), Hoze Ortega i Gaset (u njihovoj teoriji o masovnom društvu), zatim u studijama Rejmona Arona (u novom konceptu industrijskog društva), u teoriji o postindustrijskom društvu i kraju ideologije Danijela Bela, kao i u radovima Alvina Toflera, Alena Turena, Morisa Diveržea, Džona Galbrajta, Pitirma Sorokina...

Američki sociolog ruskog porijekla **Pitirm Sorokin** (1889-1968) u radu „Osnovne tendencije našeg vremena“ (1969) polazi od teze da će se zbližavanje kapitalizma i socijalizma postići postepenim otklanjanjem slabosti oba sistema i procesom „pozajmljivanja“ onog što je pozitivno. Slične tendencije zapazio je američki ekonomista Džon Galbrajt.

Noviji talas socijalnih i socioloških teorija nastao je posle 1989. godine. Ovaj događaj je značajno podstaknut novonastalim promjenama kao što su raspad socijalizma, rušenje berlinskog zida i prestanak bipolarne slike svijeta. Među tim novim teorijama posebno se ističu:

Hantingtonova teorija o sukobu civilizacija, **Tialova teorija** o sukobu identiteta, **Fukujamina teorija** o kraju historije i teorija o novom svjetskom poretku.

Teorija o sukobu civilizacija djelo je Samjuela Hantingtona. Osnovne teze ovog autora prvo su objavljene u članku „Sukob civilizacija?“ (1993) a kasnije je objavio „Sukob civilizacija i uspostavljanje svjetskog poretka“ 1996. godine. Knjiga je izazvala polemiku u svjetskoj i naučnoj javnosti. Osnovna mu je teza da će 21. vijek biti sukob kultura i civilizacija, a ne između socijalizma i kapitalizma.

U radovima francuskog historičara i sociologa, eksperta za geopolitiku **Fransoa Tiala** („Les conflits identitaires“, 1995. i „La geopolitique“ 1997.) sadržana je geokulturna i geopolitička teorija o **sukobu identiteta** na kraju 20. vijeka. Ovaj autor smatra da konflikti oko identiteta nastaju kao svojevrsni izraz patologije tranzicije u postkomunističkim društvima, ali da oni imaju i druge uzroke i univerzalni karakter. U uslovima globalizacije i netotalitarne unifikacije svijeta, nacije i etničke grupe postaju osjetljive na *očuvanju svog kulturnog identiteta*.

U najnovije savremene sociološke teorije spadaju: *teorija globalizacije, mondijalizacije, novog svjetskog poretka i tranzicije...* Na kraju 20. i početkom 21. vijeka suočeni smo sa svjetskim megatrendovima koji *oblikuju novu sliku svijeta*. **Naučnotehnička revolucija** je izmijenila strukturu i dinamiku svjetskog društva. Savremena sociologija je fokusirana na ove probleme. U njenom centru nalaze se procesi integracije i globalizacije savremenog svjetskog društva.² Pojavili su se procesi pandemije, krize, ratovi i terorizam.

Ideju o globalnoj sociologiji prvi je pokrenuo 60-tih godina prošlog vijeka V.E.Mur u knjizi „Poredak promjena“(1967) izvedeći njen predmet iz globalizacije kao svjetskog procesa. Dalji podsticaj razvoju globalne sociologije dala je Margaret Ačer u studiji „Sociologija za jedan svijet“ u kojoj je skicirala moguća istraživačka polja koja su „posao međunarodne sociologije“. Isticala je značaj interdisciplinarnih istraživanja društva.

Entoni Gidens definisao je globalizaciju kao složen dijalektički odnos lokalnih, regionalnih i još većih sredina. *Živimo u svijetu sve veće međuzavisnosti*. Pod pojmom mondijalizacija ili globalizacija podrazumjevamo proces međuzavisnosti savremenih svjetskih društava u okviru svjetskog sistema.

² O fenomenu globalizacije savremenog društva pisali su mnogi autori („globalizacija tržišta“, „globalizacija konkurencije“, „globalna liberalizacija“, „globalna ekonomija“, „globalne korporacije“, „globalno elektronsko selo“, „globalna politika“...).

Teoriju o kraju historije utemeljio je američki filozof japanskog porijekla **Fransis Fukujama**, pod uticajem raspada socijalizma i padom berlinskog zida. Fukujama je u ljeto 1989. godine objavio jedan kraći tekst pod nazivom „Kraj historije“, koji je izazvao burne reakcije. Kasnije je svoje ideje izložio u studiji „Kraj historije i posljednji čovjek“ 1992. godine. Kraj historije predstavljao bi i kraj alternativa. Više niko ne podržava monarhizam, fašizam i komunizam koji su stavar prošlosti. Suprotno Marksovim predviđanjima, kapitalizam je iz dugačke borbe sa socijalizmom izašao kao pobjednik. Nije se vidjela ili pojavila neka nova alternativa.³

Krah „istočne ideološke paradigme“ tj. realnog socijalizma, Fukujama je uzeo kao dokaz, da u načelu gledano, nije moguć viši poredak slobode od poretka slobode koji nudi građansko društvo koje počiva na liberalnim konstitutivnim principima. On smatra da su osnovni principi liberalizma i na ekonomskom i na političkom planu (tržišna privreda, privatna svojina, liberalna predstavnička demokratija) trijumfovali u svijetu i da se nalaze na putu konačne pobjede. O tome procesu Fukujama je govorio kao o svjetskoj liberalnoj revoluciji, pokazujući njeno širenje i napredak u savremenoj historiji, te izvlačeći zaključak o pobjedi vrijednosti liberalizma (neoliberalizma) u Univerzalnoj Historiji čovječanstva na kraju 20. vijeka. Netačna je teza da se historija zaustavlja, ili da su iscrpljene sve alternative. Ko je u mogućnosti da zamisli kakav će u budućnosti izgledati ekonomski, politički i kulturni poredak. Društvo ima svoju logiku kretanja i razvoja.

U drugoj knjizi „Sudar kultura“ (1995), Fukujama je bio manje ushićen ili euforičan. Pokušao je da pomiri dva gotovo ne pomirljiva stava: o ekonomskoj globalizaciji i o koegzistenciji različitih civilizacija i kultura. Fukujama koristi kategoriju socijalni kapital, koji označava sposobnost udruživanja subjekata u privredi i društvu, zasnovanog na međusobnom povjerenju autora, ukazujući na **značaj kulture**, povjerenja, društvene vrline u ostvarivanju razvoja savremenih društava.

Mnogi teoretičari su ga oštro kritikovali za tezu o kraju historije, pobjedu neoliberalizma i društva bez alternative.⁴ Ljudsko društvo ima svoju logiku razvoja i kretanja. To je teško razumjeti ili objasniti jer ga čine živi ljudi. Zato postoji mnogo teorija koje pokušavaju da objasne kretanje, promjene i razvoj ljudskog društva.

³ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, 2005., str.433.

⁴ Ljubiša R. Mitrović, *Opšta sociologija*, Institut za političke studije – Beograd, „SVEN“ - NIŠ, Beograd, 2005., str.205-210.

Promjene u oblasti kulture

Kao društvena pojava, kultura je, polivalentni, složeni fenomen, bitan dio društvene strukture i faktor dinamike društva. Razvoj kulture je bitna pretpostavka društvenog progresa i komponenata njegove univerzalnosti. U savremenom društvu stvaraju se uslovi za svestraniji razvoj kulture za ravijanje i za zadovoljavanje kulturnih potreba čovjeka. Sve je više korisnika i stvaralaca kulture. Uz ekonomske i političke i kulturni faktori značajno utiču na procese društvenih promjena. Na primjer, religija u društvu može igrati konzervativnu ili inovativnu ulogu. Mnoge vjerske dogme u historiji kočile su društvene promjene (sjetimo se samo sudbina Galilea ili G.Bruna), insistirajući na tradicionalnim vrijednostima ili ponašanju. Međutim religijska uvjerenja često igraju i pokretačku ulogu, podstičući društvene promjene. Takav je slučaj sa uticajem protestantizma na nastanak kapitalizma. Razvoj nauke i sekularizacije doprinijeli su kritičnosti i inovativnosti modernog svijeta. Danas više ne prihvatamo običaje i navike jednostavno zato što su obavijeni autoritetom tradicije. Sve propitujemo i tražimo racionalno objašnjenje. Da bi bile prihvaćene, stvari moraju biti argumentovano prikazane. Takav odnos prema svijetu karakteristika je modernog društva. Nije samo način na koji razmišljamo uticao na proces promjene u savremenom svijetu, već se i sadržaj ideja promijenio. Ideali slobode, jednakosti i demokratske participacije, nastali su u posljednja tri vijeka, poslužili su kao pokretači društvenih, kulturnih i političkih promjena, pa i revolucija.⁵ To je značilo raskid sa tradicijom i upućivalo na promjenu načina života i nastajanje novih stilova života, u težnji ka boljem.⁶

Priroda modernih komunikacijskih sistema označila je drastičan odmak od tradicionalne kulture. Za razliku od usmenog prenošenja tradicionalne kulture, moderna kultura prenosi se i širi pismenom i medijskom komunikacijom. Sama pojava pisma u historiji snažno je uticala na društvene promjene. Pismo je omogućilo pohranu podataka i time bolju kontrolu društvenih resursa, kao i stvaranje organizacija. Pismenost je promijenila percepciju vremena: društva sa pismom imaju zabilježene prošle događaje i bilježe i znaju svoju historiju. Određeno razumijevanje historije može poslužiti stvaranju osjećanja da se čitavo društvo kreće nekom linijom razvoja koju grupe u društvu žele dalje promovisati ili podsticati.

Nijedna teorija zasnovana samo na jednom faktoru ne može da objasni cjelokupnu društvenu promjenu. Može se uočiti izvjestan broj glavnih uticaja na promjenu, od kojih je jedan

⁵ Entoni Gidens, n.dj., str.44-49.

⁶ Faruk Kozić, *Humanistička baština, demokratija i ljudska prava*, „Meligrafprint“, Zenica, 2019., 95-96.

prilagođavanje materijalnom okruženju. Ostali uključuju fizičko okruženje, političku organizaciju i kulturne činioce. Među važnim činiocima moderne društvene promjene jesu širenje industrijskog kapitalizma; razvoj centralizovanih nacionalnih država; industrijalizacija rada; i pojava nauke i „racionalnih“ ili kritičkih načina mišljenja. Sociologija je nastala kao pokušaj da se shvate dalekosežne promjene koje su se odigrale u ljudskim društvima u posljednja dva ili tri vijeka. To se tiče same prirode sociologije i uticaja promjena na društveni svijet izazvanih modernizacijom. Kulturne promjene 21. vijeka imale su značajan uticaj na društveno ponašanje mladih. Te su promjene dovele do promišljanja stavova prema obrazovanju i pojave hibridnih obrazaca koji spajaju suprotna značenja. Sve veća instrumentalizacija znanja i kulturnih praksi u obrazovanju rezultirala je devijantnim ponašanjem mladih, budući da odstupaju od osnovnih značenja moralnih i etičkih standarda unutar dominantne kulture. Raširen pristup digitalnim i društvenim medijima je odigrao ulogu, mijenjajući prirodu međuljudskih veza mladih i utičući na njihov socijalni razvoj. Uticaj socioekonomskih, političkih i kulturoloških faktora značajno je promijenio obrasce i norme ponašanja mladih generacija, što je dovelo do transformacije njihovih vrijednosnih orijentacija i formiranja novih životnih planova, motivacija i stilova. Te su *kulturne promjene* oblikovale društveno ponašanje mladih, i uticale na njihovo obrazovanje, međuljudske veze, socijalni razvoj i vrijednosne orijentacije.

Promjene u oblasti rada

Svijet rada prolazi kroz duboke promjene. Važni aspekti promjena su digitalizacija, povećanje etno-kulturne raznolikosti i izazovi povećane nejednakosti.

Zbog **digitalizacije**, mnogi se pitaju: Je li moj posao ugrožen digitalizacijom i automatizacijom, ili postoje nove profesionalne mogućnosti? Kompanije, institucije, sindikati i političari moraju se prilagoditi novim uslovima rada, čestim i brzim promjenama. U kojoj mjeri se okvirni uslovi mogu osmisлити ili poboljšati? Da li je potrebna veća kontrola države i prilagođavanja društvenog sistema ili će sve ići svojim tokom? Da li nas obrazovni sistem adekvatno priprema za brze promjene u 21. vijeku? Digitalizacija, automatizacija i budućnost rada u postindustrijskim državama blagostanja postali su važni izazovi.

Mnoga društva zavise od radnika iz drugih zemalja. Obrazovni sistem može pomoći da se najmlađe generacije pripreme za svijet rada i promoviše *društvena integracija*. Kako zaposleni doživljavaju društvo i svoje okruženje na poslu i u školama? Kako se organizacije, škole, fakulteti, firme,

poslodavci, prilagođavaju posebnim potrebama mladih? Bitno je kako mladi reaguju na radnom mjestu na nejednakosti između pripravnika sa i bez izbjegličkog ili migracijskog porijekla na tržištu rada.

Da li imamo svi jednake mogućnosti u različitim društvima i koliko su ta društva pravična. Sada znamo dosta o percepciji nejednakosti u mnogim društvima. Ali kako to izgleda kada se različite nejednakosti posmatraju jedna pored druge ili utiču jedna na drugu? Da li žene treba da zarađuju manje od muškaraca, da li bi stariji radnici trebali zarađivati više od mlađih? Kakvu ulogu igraju okvirni uslovi koje postavljaju poslodavci kada se ocjenjuju takva pitanja pravičnosti? I kako zaposleni lociraju vlastitu poziciju u kompaniji, organizaciji⁷ ili instituciji. Digitalizacija, automatizacija i budućnost socijalne države postaju sve važniji.

Postoji 6 faktora koji imaju posebno snažan uticaj na raspoloženje u društvima. To su dijelom komplementarni, a dijelom i naizgled kontradiktorni faktori, čije se posljedice često manifestuju u međunarodnim sukobima. Ti faktori su: *globalizacija; regionalizacija, nacionalizacija, digitalizacija, medijatzacija i ideologizacija*.

Postoje stvarni izazovi našeg vremena, uključujući problem „neuspješnih država“ (*urušene, slabe i nestabilne države*) ili *problem klimatskih promjena, uništavanja životne sredine i ratovi*. Postoje stalni i novi izazovi sigurnosne politike i brojni rizici.

Rad u kući nastao je sa odvajanjem kuće od radnog mjesta. Sa dolaskom industrijalizacije kuća je postala mjesto potrošnje, umjesto ranije proizvodnje dobara.⁸ Svijet rada se stalno razvija i mijenja, a u proteklih nekoliko decenija vidjeli smo neke značajne promjene u načinu rada i proizvodnje. Od uspona rada na daljinu do sve veće upotrebe automatizacije i vještačke inteligencije, postoji nekoliko trendova koji oblikuju savremenu budućnost rada. Postoji nekoliko ključnih trendova i njihov uticaj.

Rad na daljinu. Rad od kuće omogućio je zaposlenim da jedan dio poslova obavljaju kod kuće uz pomoć kompjutera, laptopa, mobitela... „Kiber radnici“ postali su uobičajena pojava.⁹ Jedna od najvećih promjena koje vidimo posljednjih godina je porast rada na daljinu. Pandemija COVID-19 ubrzala je ovaj trend, a mnoge kompanije su bile prisiljene prihvatiti rad na daljinu kako bi zaštitile svoju proizvodnju i zaposlene. Međutim, i prije pandemije, rad na daljinu je postajao sve

⁷ <https://www.exc.uni-konstanz.de/ungleichheit/themen/die-arbeitswelt-des-21-jahrhunderts/>

⁸ Antoni Giddens, n.dj., str.401.

⁹ Antoni Giddens, n.dj., str.410.

popularniji. Napredak u tehnologiji omogućio je ljudima da rade, s bilo kojeg mjesta na svijetu, lakše i jednostavnije nego ikada. Rad na daljinu nudi niz pogodnosti za zaposlene i za poslodavce. Zaposlenicima može ponuditi veću fleksibilnost, omogućavajući im da rade od kuće ili sa bilo koje pogodne lokacije. Ovo može pomoći u smanjenju stresa i poboljšanju ravnoteže između posla i života. Za poslodavce rad na daljinu može dovesti do uštede, jer više ne moraju održavati fizički kancelarijski prostor i plaćati putne troškove. To može dovesti i do povećanja produktivnosti, jer zaposleni mogu raditi u okruženju koje im je najugodnije. Rad na daljinu prisutan je i u obrazovanju kao *online* nastava.

Vjerovatno je da će rad na daljinu postati još češći u budućnosti. Mnoge kompanije su nastavile sa radom na daljinu ili, sa kombinovanim radom, a većina zaposlenih očekuje da kompanije usvoje ovaj način rada kao inovaciju i modernizaciju.

Fleksibilni radni angažmani. Fleksibilan rad ne uključuje samo rad na daljinu, već i fleksibilne rasporede, dijeljenje posla i druge angažmane koji radnicima omogućuju veću kontrolu nad ravnotežom između poslovnog i privatnog života. Fleksibilni radni angažmani mogu poboljšati zadovoljstvo poslom i smanjiti stres radnika. Oni također mogu pomoći u privlačenju i zadržavanju vrhunskih talenata, naročito među mlađim radnicima koji cijene ravnotežu između poslovnog i privatnog života, te teže promjenama. Kako sve više i više firmi usvaja fleksibilne radne angažmane, možemo očekivati pomak od tradicionalnog radnog dana od 9 do 17 sati. Umjesto toga, radnici će imati veću kontrolu nad svojim rasporedima i možda će moći raditi na način koji im je najudobniji i najproduktivniji, ili u kome rade sa zadovoljstvom.

Ekonomija koncerata. Povezana je sa većom kontrolom nad rasporedima. *Ekonomija nastupa* odnosi se na sve veći broj radnika koji su samozaposleni ili rade kao slobodnjaci. Ekonomija nastupa omogućila je napredak u tehnologiji koji je ljudima olakšao povezivanje s klijentima i kupcima na društvenim mrežama ili internetu.

Ekonomija koncerata nudi radnicima *veću fleksibilnost i kontrolu nad njihovim radom*. Omogućuje im da slijede svoje strasti, navike i interese, umjesto da budu vezani za jednog poslodavca. Međutim, ovaj način rada može biti *nepredvidiv i nesiguran*, pri čemu radnici često nemaju pristup istim pogodnostima i zaštiti kao tradicionalni zaposlenici, ili stalno zaposleni kao što su zdravstveno osiguranje i penzijski fondovi.

Automatizacija i vještačka inteligencija (AI). Drugi trend je sve veća upotreba automatizacije i vještačke inteligencije. Napredak tehnologije omogućio je mašinama da preuzmu zadatke koje su

ranije obavljali ljudi. To je dovelo do straha da će mnogi poslovi biti izgubljeni zbog automatizacije, ali je, ujedno, stvorilo i nove prilike. Automatizacija i AI mogu pomoći da preduzeća budu efikasnija i produktivnija. Oni mogu pomoći u smanjenju troškova, jer mašine mogu obavljati zadatke brže i tačnije od ljudi. Međutim, oni nisu potpuna zamjena za ljudske radnike. Iako mašine mogu obavljati mnoge zadatke, one nisu u stanju *ponoviti kreativnost, vještine rješavanja problema i emocionalnu inteligenciju ljudi*.

Kako automatizacija i vještačka inteligencija budu napredovale, sve će se više integrisati u radno mjesto. To će stvoriti nove prilike za zapošljavanje, naročito u područjima robotike, vještačke inteligencije i softverskog inženjerstva. Međutim, zahtijevaće od radnika da razviju nove vještine i prilagode se novim radnim praksama i uslovima rada. Moraće se usavršavati i usmjeravati na prekvalifikacije...

Poboljšanje vještina i prekvalifikacija. Kako automatizacija i vještačka inteligencija postaju sve prisutniji, radnici će morati razviti nove vještine kako bi ostali relevantni u svom poslu. Programi usavršavanja i prekvalifikacije postaće sve važniji jer radnici nastoje razviti nove vještine za kojima postoji velika potražnja. Osim toga, mnogi će radnici morati potpuno promijeniti karijeru jer njihovi trenutni poslovi postaju automatizirani ili suvišni. Programi prekvalifikacije mogu pomoći radnicima da pređu na nova područja i razviju nove vještine koje su im potrebne za uspjeh u novoj karijeri ili da bi ostali na poslu. Zato je potrebno usavršavanje, kako bi mogli bolje koristiti i primjenjivati nove mašine i proizvode.

Raznolikost, jednakost i uključenost. Kako radna snaga postaje sve diferenciranija, firme će morati dati prednost raznolikosti, jednakosti i uključenosti kako bi privukle i zadržale najbolje talente i radnike. Radnici sve više traže firme koje su posvećene stvaranju raznolikog i inkluzivnog radnog mjesta, a firme koje ne daju prednost ovim promjenama mogu se naći u nepovoljnijem položaju na tržištu.

Osim toga, istraživanja pokazuju da su raznoliki timovi inovativniji i produktivniji te mogu dovesti do boljih poslovnih rezultata. Kao rezultat toga, firme koje daju prioritet raznolikosti, jednakosti i uključenosti, imaće u budućnosti konkurentsku prednost na tržištu.

Svijet rada brzo se mijenja, s novim izazovima dolaze nove prakse i prilike. Podržavanje i afirmiranje takvih elemenata u obrazovnoj politici mogu omogućiti studentima i diplomantima da razviju kvalitetno znanje i način razmišljanja, od čega mogu imati koristi i stvoriti sebi zanimljivu i uzbudljivu karijeru i budućnost.

Promjene koje je donijela vještačka inteligencija

Tehnika je izazvala brojne i značajne promjene u društvu. Razvoj tehnike omogućio je širenje industrijskog načina proizvodnje. *Druga* promjena ogledala se u stvaranju preduzeća kao novog organizacionog oblika rada zaposlenih i najamnih radnika, kao nove kategorije zaposlenih. *Treća* promjena ogledala se u porastu gradskog stanovništva. Industrijski način proizvodnje zahtijevao je prostornu koncentraciju stanovništva. *Četvrta* promjena ogledala se u stvaranju obrazovnog sistema i uvođenju obaveznog školovanja. Pod uticajem tehničkog razvoja nastala je i *peta* globalna promjena, jer je industrijski način proizvodnje zahtijevao stvaranje centralizovanih nacionalnih država.¹⁰ Pod uticajem tehnike dolazi do promjena u oblasti rada i organizacije rada, kulture i komunikacije, svijesti, demokratije, identiteta, obrazovanja svakodnevnog načina i stila života.

Nejednak stepen industrijskog razvoja uslovio je talas velikih migracija iz manje industrijski razvijenih zemalja u razvijene zemlje. Veliki broj radnika emigrirao je u Njemačku, Švedsku, Holandiju, Švajcarsku, Norvešku i u druge zemlje Zapada. Uzrok ovih migracija bila je velika nezaposlenost, a drugim dijelom i nastojanje da se radom stekne bogatstvo i ostvare životne želje i popravi standard.

Primjenom informacionih tehnologija u procesu proizvodnje došlo je do kvalitetno novih promjena u svim oblastima društva i života ljudi. Danijel Bel i Alen Turen su za takva društva koristili naziv *postindustrijska društva*, ali se u našem vremenu koriste termini *informatičko društvo*, *društvo znanja* i *društvo usluga*. Informatička revolucija dovela je do promjena u svim oblastima društvenog života. Kao najznačajnije promjene mogu se izdvojiti: promjene u načinu proizvodnje i uspostavljanje fleksibilne automatizacije, dominacija ekonomije znanja u privrednom životu, uspostavljanje globalne ekonomije („elektronske“ ekonomije), kao i proces globalizacije u modernom društvu.

Vještačka inteligencija (AI - *Artificial intelligence*) oblikuje budućnost čovječanstva u gotovo svakoj industriji. Glavni pokretači novih tehnologija kao što su veliki podaci, robotika i IoT, nastavljaju i dalje djelovati kao tehnološki inovator u budućnosti. AI je simulacija procesa ljudske inteligencije pomoću mašina i kompjuterskih sistema. Specifična primjena AI uključuje ekspertne sisteme, obradu prirodnog jezika, te prepoznavanje govora. Ona se zasniva na principu da se

¹⁰ Radoš, Radivojević, *Sociologija tehnike*, Fakultet tehničkih nauka, (2. izd.) Novi Sad, 2015., str.87-89.

ljudska inteligencija može definisati na način da je mašina jednostavno oponaša i izvršava zadatke, od jednostavnijih do onih koji su znatno složeniji.

Osnovana je kao akademska disciplina 1956. godine i prošla je kroz nekoliko talasa razvoja praćenih razočaranjem i gubitkom finansiranja, novim pristupima, uspjehom i novim finansiranjem. To je pokrenulo filozofske i sociološke *rasprave o etičkim posljedicama* stvaranja vještačkih bića sličnih ljudima. Informatičari, filozofi, sociolozi i psiholozi su sugerisali da AI može postati egzistencijalni **rizik** za čovječanstvo. Priroda i organizacija rada prolazi kroz velike promjene koje unosi vještačka inteligencija.¹¹ Kao i svaki drugi veliki jezički model, „može generisati lažne ili kontradiktorne informacije“.

Kompanija za razvoj vještačke inteligencije xAI, kojom upravlja američki milijarder Ilon Mask, predstavila je odabranoj grupi korisnika svoj prvi AI model pod nazivom Grok.¹² Tokom dvodnevne konferencije o rizicima AI-ja, koja je održana u Velikoj Britaniji u prvoj sedmici novembra 2023. godine, Mask je rekao da će AI biti „najrazornija sila u historiji“, iako je zaključio da će na kraju „biti sila u pozitivnom smislu“. Naveo je da će tehnologija eliminisati potrebu za radom. „Možete imati posao ako ga želite“, kazao je Mask i upozorio da bi trebao da postoji „prekidač za isključivanje“, kao zaštita u slučaju da stvari pođu po zlu i AI „ne bude prijateljski nastrojen“.

Širenje vještačke inteligencije izazvalo je rasprave među sociolozima i stručnjacima koji su zainteresovni za uticaj novih tehnologija na radnike, njihove vještine i povezanost u poslu. O tome je pisao **Robert Blauner** u svojoj knjizi *Otuđenje i sloboda*.. On je utvrdio četiri dimenzije otuđenja: osjećaje bespomoćnosti, besmislenosti, izolacije i samotućenja. Otućenje se pokazuje kao promjena odnosa prema radu: ljudi više nisu doživljavali zadovoljstvo, već dosadu, apatiju i frustraciju.¹³ Za **Emila Dirkema** je društvena podjela rada značila prijetnju društvenoj solidarnosti. Razvojem moderne podjele rad slabi povezanost pojedinaca sa grupama, pa ljudi ne znaju šta treba da rade i kako da postupaju. Takvo stanje u društvu Dirkem je nazvao **anomijom**. Savremena podjela rada postala je prijetnja socijalnoj integraciji i pravilima koje društvene grupe postavljaju svojim članovima.¹⁴

¹¹ Entoni Gidens, n.dj., str. 386-387, 434 i 475 i 488.

¹² „Grok“ je termin koji je skovao pisac Robert E. Heinlein u svom romanu *Stranac u stranoj zemlji* iz 1961. godine, a ovaj termin je u rječniku *Merriam-Webster* definisan kao glagol koji označava „duboko i intuitivno razumijevanje“.

¹³ Radoš Radivojević, *Sociologija tehnike*, n.dj., str.140-146.

¹⁴ Faruk Kozić, *Sociološki aspekti vještačke inteligencije*, 13. Naučno – stručni skup sa međunarodnim učešćem, „QUALITY 2023“, Neum, 19.-21. juna 2023., Godina XIII, str.323-328.

Fleksibilni sistemi proizvodnje

Krajem 20. vijeka u najrazvijenijim zemljama napušten je stari model (Fordov) automatizacije koji je statičan, prilagođen za dugotrajnu velikoserijsku proizvodnju jednog istog proizvoda i neprikladan za brzu proizvodnju i preusmjeravanje prema zahtjevima tržišta. Potrebe potrošača su različite, raznovrsne i dinamične. Zadovoljavanje tih potreba zahtjeva tehnologiju koja može brzo da se transformiše sa proizvodnje jednog proizvoda na proizvodnju drugih, drugačijih i različitih proizvoda. To su automobili sa dva sjedišta za mlade, posebno za invalide, za pekare, automobili za brdska područja...

Uporedo sa uvođenjem numeričkih mašina, u proces proizvodnje uvedeni su roboti sa uvođenjem specifičnih poslova. Prvi robot primjenjen je u industriji „Dženeral motors“ 1961. godine, a već 1983. godine povećao se na 8.000. Japan je 1969. godine proizveo prvi robot po američkoj licenci, a krajem prošlog vijeka je bio prvi po proizvodnji robota u svijetu.

Širenje demokratije

U savremenom svijetu demokratija je postala vrijednosno najpoželjniji oblik vladavine. Prema Entonu Gidensu uzroke popularnosti demokratije treba tražiti u onome što je većina autokratskih sistema propala i što se demokratija dokazala kao „najbolji“ politički sistem. To nije jedini razlog za popularnost demokratije.¹⁵ Međutim razloge za popularnost demokratije treba tražiti u društvenim i ekonomskim promjenama u modernim društvima. Mnogi smatraju da je *tržišna privreda* koja dominira u modernim društvima jedan od značajnih faktora popularnosti demokratije. Tržišna privreda svojim principima slobodne trgovine, konkurencije i slobodne inicijative zahtijeva demokratski sistem odlučivanja. *Drugi faktor* je globalizacija koja doprinosi sticanju znanja o pravima i načinu života u drugim zemljama. To dovodi do demokratskog osvješćivanja ljudi širom svijeta o pravima koje trebaju da imaju i uživaju.

Internet predstavlja moćno sredstvo demokratizacije, čiji uticaj prelazi nacionalne i kulturne granice između država. Internet je olakšao protok informacija i ideja po svijetu. Sve više ljudi pristupa internetu i smatraju ga dijelom svog života. Autokratske vlade širenje interneta smatraju prijetnjom svojoj vladavini. Pojedine države poduzimaju mjere da spriječe svojim stanovnicima da imaju otvoreni pristup internetu: Rusija, Kina, Indija, Bjelorusija, Iran...

¹⁵ Entoni Gidens, n.dj., str.432-433.

Globalizacija je ubrzala širenje ideje o demokratiji i ljudskim pravima van granica nacionalnih država i dovela do aktivnog učešća građanstva u različitim dijelovima svijeta. *Treći uzrok* popularnosti demokratije je uticaj masovnih komunikacija, naročito televizije, interneta i društvenih mreža. Slike o događajima u svijetu dostupne su u svako vrijeme svuda u svijetu. Pojavom novih televizijskih tehnologija, satelitske i kablovske televizije, društvenih mreža, države više nisu u stanju da kontrolišu šta njihovi građani gledaju, slušaju ili čitaju. Živimo u „otvorenom svijetu komunikacija“ u kome su autoritarne vlade sve manje u stanju da kontrolišu protok informacija, ali mnoge to još uvijek pokušavaju represijom i silom.

Paradoks demokratije predstavlja pojavu sve veće popularnosti demokratije i istovremeno sve većeg razočarenja sa rezultatima demokratije. Demokratija svuda nailazi na poteškoće. Paradoks demokratije djeluje zbunjujuće, jer se demokratija širi po svijetu. Sa druge strane u zemljama sa dugom demokratskom tradicijom pojavljuje se razočarenje u demokratske procese. Sve je veći broj ljudi indiferentan ili nezadovoljan u odnosu na rad političkih stranaka. Prema mišljenju Danijela Bela vlade nacionalnih država su „suviše male da bi se izborile sa velikim problemima“, kao što je uticaj globalne konkurencije na svjetskom tržištu, uništavanje životne sredine. Sa druge strane vlade su postale „suviše velike da bi se uhvatile u koštac sa malim problemima pojedinih gradova ili oblasti“.¹⁶ Vlade pojedinih država slabo mogu uticati na velike multinacionalne kompanije i procese u njima.

Građani demokratskih država nemaju mnogo povjerenja u svoje izabrane predstavnike, jer odstupaju od onog što su zagovarali i obećavali prije izbora. Sve je više negativnih mišljenja prema politici i političarima. Sve je više cinizma prema političarima. Vremenom su i građani postali svjesni da i političari ne mogu mnogo da utiču na procese u globalnoj ekonomiji.

I pored brojnih kritika, ljudi nisu izgubili volju za demokratiju. Mnoge ankete pokazuju da većina stanovnika demokratskih država navodi demokratiju kao najpogodniji oblik vladavine. Demokratiju i ljudska prava pojedine države shvataju formalno i pogrešno. Neke države imaju samo demokratsku fasadu sa kojom se predstavljaju svijetu, a na unutrašnjem planu imaju mnogo problema. Pojedine demokratske države imaju još uvijek kolonije, što je anahronizam u modernom svijetu. Neke liče više na stroge pravne države, zakonima propisuju sve, jer nastoje da, u potpunosti, kontroliraju svoje stanovnike. Nekim demokratija služi kao pokriće a u stvarnosti imaju drugačije ciljeve i ambicije za dominaciju i nametanje. Nema perfektne demokratije ili

¹⁶ Isto, str. 434-435.

idealne demokratije. Svakoj se može naći neka slabost ili nedostatak, ili uputiti kritika kako bi se popravila, bila bolja i uspješnija. Promjene u oblasti širenja demokratije snažno utiču na promjene u državama širom svijeta.

Zaključak

Ljudi su se suočili sa značajnim promjenama u 21. vijeku. Efekti društvenog razvoja različito su uticali na različite zemlje i društvene grupe. Društveni razvoj je poboljšao životni standard jednog dijela stanovništva, ali je negativno uticao na siromašne socioekonomske grupe u različitim dijelovima svijeta. Ekonomski status urbanih gradova u zemljama u razvoju porastao je, a životni standard nije rastao paralelno. Društvena struktura se promijenila i faktori rizika su se povećali. Čini se da je izdvajanje sredstava za razvoj zemalja u razvoju i tranziciji još uvijek minimalno. S druge strane, online prostor pruža razne mogućnosti, čineći tržište i svakodnevni život mobilnijim. Transformacijom sfere rada i obrazovanja, njihovi procesi su postali orijentisani na globalizaciju, te više nismo vezani za jedno određeno mjesto za zapošljavanje ili studiranje.. Digitalni i stvarni svijet postali su međusobno povezani, što utiče na sve aspekte našeg života.

U autoritarnim državama participacija je potpuno onemogućena, ili strogo ograničena. Potrebe i interesi države stavljaju se iznad interesa prosječnog građanina i ne postoje pravni mehanizmi za izražavanje neslaganja sa vladama ili svrgavanja vođa sa vlasti. Početkom vijeka povećao se broj zemalja sa demokratskom vlašću, a to je posljedica globalizacije, uticaja masovnih medija i konkurencije u svijetu. Demokratija nailazi na teškoće. Ljudi u svijetu počinju da gube povjerenje u sposobnost političara i vlada da rješavaju probleme i vode ekonomiju. Politička participacija na izborima opada. Pojavila se i apstinencija.

Svaki aspekt života podložan je promjenama i transformaciji, a među njima kultura i turizam. Ove promjene daju ljudima potpuno drugačije iskustvo. Sada kada je modernizam zavladao svijetom, osjeća se da su ljudi nezavisni i oslobođeni od mitova i praznovjerja koji su nekada vladali svijetom. Pristup svakodnevnom životu, poslu i obrazovanju, prolazi kroz tranziciju i ti novi načini življenja svakodnevno pronalaze svoje mjesto u različitim kulturama. Prema tome, kultura je fleksibilna i uvijek spremna dočekati novosti i inovacije sve dok ne šteti čovječanstvu. Turizam dobija na značaju, pa mu i države iz ekonomskih razloga pridaju sve veću pažnju.

Literatura:

1. Gidens Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, 2005.
2. Kozić Faruk, *Humanistička baština, demokratija i ljudska prava*, „Meligrafprint“, Zenica, 2019., str.95-96.
3. Mitrović, R.Ljubiša, *Opšta sociologija*, Institut za političke studije – Beograd, „SVEN“ - NIŠ, Beograd, 2005.
4. Radivojević, Radoš, *Sociologija tehnike*, Fakultet tehničkih nauka, (2. izd.) Novi Sad, 2015.
5. Šešić Dragičević Milena i Stojković Branimir, *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, CLIO, Beograd, 2022.
6. Kozić Faruk, *Sociološki aspekti vještačke iteligencije*, 13. Naučno – stručni skup sa međunarodnim učešćem, „QUALITY 2023“, Neum, 19.-21. juna 2023., Godina XIII, str.323-328.

Internet adrese:

1. (17.10.2023)
2. <https://crp-infotec.de/21-jahrhundert-globale-herausforderungen/> (17.10.2023)

SOCIAL AND CULTURAL CHANGES IN THE 21ST CENTURY

Abstract

This paper discusses several aspects of social changes in the 21st century. There are significant changes in many spheres of people's lives, both personal and professional. Globalization, the transformation of work processes and the development of technologies affect the functioning of the modern world. Ways of communication, education and work are becoming more and more flexible, allowing people not to be tied to just one workplace. Some of the most significant social changes relate to the development of technology, culture and tourism. Many changes are visible and can be noticed immediately, but there are also those that are difficult to see but surface over time. People are facing significant changes. The online space offers various possibilities, making the market and everyday life more mobile. Through the transformation of the sphere of work and education, culture and tourism, their processes have become oriented towards globalization, and we are no longer tied to one specific place for employment or study. The digital and real worlds have become interconnected, affecting all aspects of our lives.

Keywords: *developing countries, social changes, digitization, robotization, paradox of democracy, culture, tourism*